

Jelínek, Milan

Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 389-395

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120099>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FUNKCE A VÝVOJ SYNTAKTICKÝCH KONDENZÁTORŮ V SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

Z vlastní jazykové praxe víme, že při psaní textu stojíme často před volbou mezi schématem větným, zahrnujícím aspoň jedno rozvíjející schéma členské, a schématem souvětným, jinými slovy, stojíme před volbou, zdali uijeme syntaktické kondenzace, či nikoli. Syntaktická kondenzace je tedy jev, při němž se členským schématem v rámci schématu větného dosahuje v podstatě stejného komunikativního cíle, jakého lze dosáhnout schématem souvětným.¹ Uveďme příklad: *Svým smíchem dovede nakazit kdehoho. || Když se směje, dovede nakazit kdehoho.*² Vedle spojky *když* bychom mohli v souvětném schématu užít spojky *jestliže*, ale tím bychom explicitně vyjádřili vztah podmínkový, který je jinak implikován v obecnějším vztahu časovém, označeném spojkou *když*. Není vyloučeno ani užití spojovacího výrazu prostředkového *tím že*. Ve všech případech stojí proti prostému instrumentálu *svým smíchem* schéma vedlejší věty, a to v prvním případě schéma věty časové podmínkové, v druhém čistě podmínkové a v třetím prostředkové. Je sice zřejmé, že nejde o prostředky sémanticky identické a že schémata vedlejších vět mají vyšší informační hodnotu než schéma členské, ale jak prostředek nevětný, tak i větné mohou realizovat zhruba tentýž komunikativní záměr. Můžeme tedy z hlediska synchronního považovat tyto prostředky za prostředky jedné výběrové řady,³ které se vyznačují vzájemnou zaměnitelností. Jejich zaměnitelnost je důležitý fakt stylistický, který má velký význam při charakterizaci obecných stylů.⁴

¹ J. Vachek užívá ve shodě s V. Mathesiem termínu komplexní kondenzace a vystihuje tak funkční stránku syntaktického kondenzačního procesu. Podstatu jevu, jež definoval stručně jako „užití nominálního prvku nebo nominální vazby ve větném celku, které ušetří jinak nutnou větu vedlejší“, vysvětlil na překladových ekvivalentech českoanglických. Viz *Some Thoughts on the so-called Complex Condensation in Modern English*, SPFFBU IV, ř. A, č. 3, 1955, s. 63 n.

² Pro stručnost se omezují v první, teoretické části pojednání jen na příklady z češtiny, ale syntaktické jevy, které probírám, lze doložit i z jiných slovanských jazyků, třeba ne všude pouhými překladovými ekvivalenty. K našemu příkladu by však bylo možno připojit překlady ze všech slovanských jazyků s tím omezením, že bulharština a makedonština nahrazují ve shodě se svou analytickou deklinací instrumentál konstrukcí předložkovou. Odpovídá zde tedy čes. instrumentálu instrumentál pol. *swójim śmiechem*, rus. *своим смехом*, sch. *својим смехом*, ale bulharština by užila instrumentálu předložkového *със своя смиях*.

³ Atributu výběrový zde užívám v tom smyslu, jaký mu v stylistické terminologii vyhradil Fr. Trávníček (*O jazykovém slohu*, Praha 1953, s. 22).

⁴ Viz k tomu M. Jelínek, *Skladebná synonymika*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 253n.; J. Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961, s. 11n.; konkrétním rozborům syntaktické synonymiky věnuje značnou pozornost sovětská lingvistika, srov. bibliografii ve sb. *Очерки по синонимике современного русского литературного языка*, Moskva—Leningrad 1966, s. 214 n.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že některá schémata členská mají proti schématu vedlejší věty funkci syntaktického prostředku kondenzačního nebo stručně syntaktického kondenzátoru.⁶ Podle slovně druhové povahy kondenzačních prostředků lze rozlišovat kondenzátory jmenně slovesné (přechodníkové, přičestní a infinitivní), substantivní, adjektivní a adverbialní. Ve všech je ukryta predikace, která se obvykle označuje jako skrytá, implicitní, vedlejší, sekundární nebo potenciální⁹ a která právě umožňuje rozvést větný člen do schématu vedlejší (zřídka koordinované hlavní) věty s predikací realizovanou.⁷ Predikační potence není ovšem u všech kondenzátorů stejná: největší je u kondenzátorů přechodníkových, pak klesá podle pořadí kondenzačních prostředků, které jsme uvedli výše, a nejmenší je u kondenzátorů adverbialních.

Některé syntaktické kondenzátory bývají za jistých okolností zaměnitelné, takže témuž prostředku nekondenzovanému (témuž schématu vedlejší věty) mohou odpovídat dva nebo více kondenzátorů. Ukážeme to na příkladu pro schéma vedlejší věty obsahové, uvozené spojkou *aby*: *Snažil se, aby spor urovnal*. Sdělení lze kondenzovat jednak užitím infinitivu (*Snažil se spor urovnat*), jednak volbou substantiva verbálního v pádu, který si vyžaduje rekce slovesa *snažit se* (*Snažil se o urovnání sporu*). Je pochopitelné, že zaměnitelnost uvedených prostředků podléhá jistým omezením, ale to je záležitost stylistická, o kterou nám v tomto pojednání nejde.

Podobně můžeme zjistit zaměnitelnost kondenzátoru přechodníkového a přičestního kondenzátorem substantivním a v některých případech i adjektivním a adverbialním.⁸ Bohatší výběrové řady ke kondenzátorům participiálním,⁹ které zahrnují nejen více než dva prostředky kondenzační, ale i více schémat dekondenzovaných, jsou podmíněny jednak doplňkovou platností přechodníkových a přičestních konstrukcí (nazývaných tradičně polovětnými), jednak jejich schopností implikovat v obecném vztahu okolnostním vztahu specifičtější.¹⁰ Funkce participiálních konstrukcí ve větném schématu osciluje,

⁶ Termín kondenzátor vedle kondenzační prostředek zavedl J. Vachek, l. c. 76.

⁸ Viz k tomu Vl. Hrabě, *O polovětné vazbě a vedlejší predikaci*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 259; týž: *Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině*, Praha 1964, *passim*.

⁷ Fr. Kopečný shrnuje všechny tyto případy pod termín komplexní vazba, který definuje jako „vazbu, uvnitř které je možno cítit skrytou predikaci“ (*Základy české skladby*, 2. vyd., Praha 1962, s. 258). Vedle toho užívá termínu vazby s implicitní predikací, ale ponechává celkem otevřenou otázku, zdali lze do nich zahrnout i „volnější rozvitě adv. určení, zejména obsahující dějové substantivum“ (t.).

⁸ Již V. J. Rosa upozorňuje na souznačnost přechodníku a instr. sg. subst. verb. (např. *hraje čas maříš // hraním čas maříš*), když hledá české ekvivalentní prostředky pro lat. *gerundium* (*Čechořečnost*, 1672, s. 177).

⁹ Pod termínem kondenzátory participiální shrnuji konstrukce přechodníkové a přičestní, tj: takové konstrukce, jejichž základním členem je přechodník nebo přičestí trpné, řadící se do větného schématu ve funkci doplňkové. Adjektiva odvozená z přechodníků a přičestí za participia nepovažuji; nazývám je slovesnými adjektivy.

¹⁰ Gramatikům je polysémie přechodníků už dávno známa, ale většinou ji zaznamenávali jen nepřímo tím, že vypočítávali (obvykle nesystematicky) spojky, které transgresivním konstrukcím konkurují. Srov. u Rosy: *Locutiones, quae construuntur cum participulis, cum dum, quando, postquam, posteaquam, quandoquidem, quoniam, possunt pulchre et breviter (abiectis dictis participulis) construi per Modum Transgressivum...* (*Čechořečnost*, s. 301). Sémantický rozbor stsl. přechodníkových konstrukcí podává R. Večerka, *Syntax aktivních participií v staroslověně*, Praha 1961, s. 116 n.

jak známo, mezi funkcí atributivní a adverbialní a to umožňuje zaměnitelnost participiálního kondenzátoru podle jeho postavení mezi póly atribut — adverbialní určení buď kondenzátorem adjektivním, nebo adverbialním, nebo oběma. Je ovšem samozřejmé, že přitom dochází k jistým sémantickým posunům. Uveďme příklad: *Vědci, zkoumajíce tento problém, došli k závěru, že...* // *Vědci, zkoumající tento problém, došli k závěru, že...* Jak vidíme, přechodníková konstrukce se zde blíží funkci atributivní a toto sblížení funkcí dovoluje transformaci v konstrukci adjektivní, která si však zachovává volný, okolnostní vztah k určovanému substantivu (výrazovým prostředkem této volnosti jsou pauzové signály, graficky označené čárkami). Obměně slovesled citované věty: *Zkoumajíce tento problém, vědci došli k závěru, že...* Participiální konstrukce stojí zde co do své syntaktické funkce zřejmě blíže adverbialnímu určení než atributu, takže se nabízí transformace v kondenzátor substantivní s členskou funkcí adverbialní: *Při výzkumu tohoto problému došli vědci k závěru, že...* Slovesledný přesun není v našem případě samoúčelný, nýbrž vyjadřuje změnu kontextové perspektivy věty s přechodníkovou konstrukcí. V první variantě je východiskem sdělení pojem *vědci* a ten se doplňuje okolnostním určením vyjádřeným participiální konstrukcí, v druhé se východiskem stalo samo okolnostní určení a k němu se teprve jako informace méně závažná připojilo označení původce děje (subjektu v syntaktické struktuře věty). Menší informační hodnota pojmu *vědci* je dokonce příčinou jeho labilního postavení uprostřed věty: může se dostat až za predikativní sloveso, které má sémantickou funkci tak oslabenou, že v podstatě plní jen úkon tranzitního prostředku mezi východiskovou a jádrovou částí věty.¹¹ Z toho všeho vyplývá, že funkční oscilace participiálních konstrukcí je do jisté míry závislá na nadvětném kontextu, a že tedy zaměnitelnost kondenzátorů participiálních kondenzátorů adjektivními nebo substantivními závisí také na kontextové situaci věty. Připojme k příkladu na konstrukci přechodníkovou ještě příklad na konstrukci přičestní, jejíž zaměnitelnost se řídí stejnou tendencí jako zaměnitelnost konstrukce přechodníkové: *Přítel, hluboce dojat, neubráníl se slzám.* // *Přítel, hluboce dojatý, neubráníl se slzám.* // *Přítel se v hlubokém dojetí neubráníl slzám.* // *Hluboce dojat, přítel se neubráníl slzám.* // *V hlubokém dojetí se přítel neubráníl slzám* (nebo *Hlubokým dojetím...*).¹²

Zatímco u kondenzátorů jmenně slovesných, substantivních a adjektivních je kondenzační funkce zřetelná, protože se vyznačují značnou predikační potencií, jsmé dost na rozpacích, máme-li mezi kondenzátory počítat i některá adverbia. Nejvíce předpokladů pro to mají adverbia, v jejichž způsobovém významu se ukrývá nějaký doprovodný děj, např.: *Odpověděl rozhořčeně.* // *Odpověděl a rozhořčil se při tom.* Vstupují do výběrových řad s kondenzátory substantivními (*Odpověděl s rozhořčením*) a participiálními (*Odpověděl rozhořčen*), přičemž ovšem dochází k větším nebo menším sémantickým posunům. Za kondenzátory lze považovat i adverbia, která vyjadřují vztah zřetelový.

¹¹ Viz k tomu výklad Fr. Kopečného, l. c. 27 n. Autor užívá tři souznačných termínů: slovo tranzitivní, tranzitivní, relativní; za nejvhodnější považuje termín prostředek tranzitivní. Mohli bychom také mluvit o konjunkturu.

¹² J. V. Bačka zjistil rozbohem beletrie v rozmezí 1930 — 1940, že přičestních konstrukcí v nové době přibývá a že zatlačují přechodník (*O přechodníku v současné beletrii*, NR 25, 1941, s. 147). Vyslovuje domněnku, že jde o pomíjivou módu, ale v tom mu sotva můžeme dát za pravdu.

Jejich predikační potence je sice velmi slabá, ale přesto se u nich nabízí jako paralelní nekondenzovaný prostředek vedlejší věta zřetelová, a to buď se slovesným predikátem majícím obyčejně stejný slovní základ jako zřetelové adverbium, nebo s formulovitým predikátem *co se týče, pokud jde*, za nímž následuje v jádrové pozici předmět vyjádřený obyčejně substantivem téhož základu, jaký má kondenzační adverbium. Příklad: *Vývojově patří jeho názory do jiných souvislostí. || Podte toho, jak se vyvíjejí (vyvíjely), patří... || Pokud jde o vývoj, patří...* Vedle nekondenzovaného vyjádření větného lze pro vyjádření zhruba téže informace zvolit kondenzátor substantivní: *Vzhledem k svému vývoji... || Co do svého vývoje... || Svým vývojem... aj.*

Nemělo by snad smyslu vypočítávat v tomto obecně zaměřeném pojednání typy větných schémat, která mohou být kondenzována, stejně jako ponecháváme stranou zjišťování, které kondenzátory vstupují do výběrových dvojic nebo řad s jednotlivými větnými typy. Poznamenejme jen, že vedlejší věty obsahové i okolnostní (v širokém smyslu) mají své kondenzační prostředky v infinitivních konstrukcích, v substantivních výrazech (obyčejně se substantivem dějového významu), ve vztahových adverbích, řídkěji v přičestných a přechodníkových konstrukcích. Vedlejší věty relativní lze kondenzovat konstrukcemi adjektivními (obyčejně s adjektivem dějového významu), řídkěji participiálními. Nemůžeme vylučovat ani kondenzaci větných schémat souřadných, i když při ní dochází k tak velkému sémantickému posunu, že se vztah koordinační přehodnocuje v subordináční. K tomuto druhu kondenzace slouží některé kondenzátory substantivní a hlavně kondenzátory participiální. Tak lze např. věty *Odešel a nepozdravil při tom* (popř. *Odešel, ale nepozdravil...*) nahradit substantivním kondenzátorem *Odešel bez pozdravu*. Lze sice tvrdit, že oba způsoby vyjádření — kondenzovaný i nekondenzovaný — splňují daný komunikativní záměr, ale vyjádření se substantivním kondenzátorem sděluje okolnost děje *odejít*, kdežto vyjádření nekondenzované staví vedle sebe dva děje paralelně probíhající. Kromě toho se v kondenzovaném vyjádření děj *pozdravit* zřetelně chápe jako jádro sdělení. Rozdílnost obou vyjadřovacích způsobů byla v češtině odstraněna vznikem nového typu vedlejší věty s *aniž*: *Odešel, aniž pozdravil*.¹³ Pokud jde o kondenzátory participiální, mluvnická teorie odedávna upozorňovala na jejich zaměnitelnost souvětným schématem koordinačním.¹⁴ Nevšimla si však důležité funkce participiálních konstrukcí v kontextové perspektivě věty: převedení jednoho z dějů do subordináčního vztahu umožnilo jeho hodnocení jako jádra nebo východiska sdělení.

Kondenzátory jsou proti větným schématům nekondenzovaným informačně chudší, ale ztráta jistých informačních hodnot při kondenzování není na překážku tomu, aby se kondenzátorem nedosáhlo daného komunikativního záměru. Na tom se právě zakládá zaměnitelnost prostředků nekondenzovaných a kondenzovaných. Ztracené informační hodnoty jsou zpravidla doplnitelné z kontextu, můžeme tedy říci, že kontext obsahující kondenzátor implikuje informační data, která kondenzátor nemůže explicitně vyjádřit. Jde-li o ztrátu informačních dat nutných k splnění komunikativního cíle, je třeba buď je vyjádřit speciálním prostředkem lexikálním, nebo vůbec upustit od kondenzovaného sdělení. Implicitnost informačních hodnot v kondenzátorech můžeme

¹³ K historii spojky *aniž* viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, s. 39 n., 58 n.

¹⁴ Už V. Jandyt uvádí mezi spojkami vět souznačných s přechodníkovými konstrukcemi lat. spojku *et* (*Grammatica linguae Boëmicæ*, 1705, s. 134).

ukázat na přechodníkové konstrukci, která konkuruje vedlejší větě koncesivní: *Vyvíjejíce velké úsilí na poli kulturním, nedovedli vytvořit opravdové kulturní hodnoty.* || *Třebaže (ačkoli, přestože) vyvíjeli velké úsilí...* Přípustkový poměr obsahu přechodníkové konstrukce k obsahu věty řídicí vyplývá z poměru obou obsahů, je tedy v obecnějším významu přechodníkového kondenzátoru implikován. Užití kondenzátoru zde není v rozporu s komunikativním záměrem.

Jaký význam mají syntaktické kondenzátory pro komunikativní proces? Jejich užíváním se zvyšuje informační potenciál textu a zároveň se jimi usnadňují další operace s informačními hodnotami. Větný člen ve funkci syntaktického kondenzátoru má zajisté větší operační možnosti než nekondenzované větné schéma a je také mobilnější při realizaci slovosledných schémat podmíněných kontextovými faktory. Vezměme např. větu *K jeho překvapení byl návrh jednomyslně přijat*, v níž kondenzované účinkové určení *k jeho překvapení* zaujímá podle kontextových podmínek pozici východiska sdělení. Nekondenzovaným ekvivalentem k uvedenému účinkovému určení je vedlejší věta účinková *takže ho to překvapilo, takže byl překvapen* apod., ale u ní postrádáme potřebnou větoslednou mobilnost, kterou by bylo možno vyhovět principu kontextového členění. Obligátní pozice věty *s takže* za větou řídicí se v našem případě dostává do rozporu s východiskovou povahou informace. Z toho můžeme usoudit, že syntaktická kondenzace je v některých případech vyvolána potřebami kontextového rozvržení informačních prvků. A ještě jednu výhodu syntaktické kondenzace musíme připomenout: kondenzováním se umožňuje využít souvětých schémat k vyjádření dalších, zpravidla volnějších vztahů mezi částmi kontextu. Můžeme si to představit jako jisté přesouvání syntaktických vztahů z potenciálního souvětí do jednoduché věty a jako uvolňování souvětých schémat pro další vztahy, které by bylo nutné — z důvodů stylistických, jimiž se reguluje složitost souvětí — vyjadřovat schématy nadsouvětými.

Obecně lze říci, že frekvence syntaktických kondenzátorů vzrůstá při zvyšující se intelektualizaci řeči.¹⁵ Mohli bychom to dokázat kvantitativním rozbořením již nejstarších textů staroslověnských, z nichž některé jsou syntakticky značně kondenzovány. Tato kondenzace však záleží především ve velké frekvenci prostředků jmenné slovesných, kdežto kondenzátory substantivní jsou zastoupeny mnohem řídkěji než např. v textech staročeských. Ocitujeme alespoň ukázkou ze Živ. Konst.: *Rastuštu že božiju učeníju, zlyji zavistnikъ isperva, dъjavolъ, ne terpe sego dobra, nъ vsedъ vъ svoja sъsudy, načętъ mnogy vъzdvizati, glagole imъ...*¹⁶ Pokud mají staroslověnské texty předlohy řecké nebo latinské, odpovídá stupeň syntaktické kondenzace staroslověnských památek zhruba stupni syntaktické kondenzace textů řeckých nebo latinských.¹⁷ Vůbec

¹⁵ Intelektualizace řeči si ovšem vyžaduje intelektualizaci (racionalizaci) jazyka, kterou se podle definice B. Havráňka rozumí „přizpůsobování jazyka k tomu, aby jeho jazykové projevy mohly být určité a přesné, podle potřeby abstraktní a aby byly schopné vyjádřit souvislost a složitost myšlení, tedy zesilování intelektuální stránky řeči“ (*Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, sb. Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, s. 38).

¹⁶ Cit. podle *Textů ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského*, vyd. M. Weingartem a J. Kurzem, Praha 1949, s. 163.

¹⁷ Poměr mezi řec. a stsl. textem, pokud jde o užívání aktivních participií, řeší R. Večerka, l. c.

můžeme vyslovit hypotézu, že intelektualizované jazyky v oblasti řecké a latinské kultury čerpaly podněty pro syntaktické kondenzační procesy z klasických jazyků. Dvojazyčnost, dost běžná u středověkých autorů, byla příznivá pro hledání ekvivalentů v domácím jazyce, jimiž by se dala vyjádřit syntaktická kondenzace řeckých nebo latinských předloh. Zůstaneme-li v oblasti slovanských jazyků, překvapuje poměrně vysoká syntaktická kondenzace některých staročeských textů 14. stol., zejména textů povahy teologické, filosofické a právní. V těchto textech plní sice funkci kondenzátorů nejčastěji přechodníky a infinitivy, ale nezdídká se zde setkáváme s kondenzátory substantivními a adjektivními. Lze to doložit např. českým textem králova slibu v Řádu korunovačního: *Vyznávám a slibuji před bohem i anděly jeho nyní a potom více zákon a spravedlnost i pokoj svatě božie cirkve a lidu mně poddanému podlé moci a vědomie zachovati a činiti, zachovániím milosrdného vzezřenie, jakožto s radú věrných našich najlépe naléztí moci budu, a biskupóm kostelów božích dóstojnú a řádnú čest ukazovati, a to což od cesařów a králów kostelóm jim poručeniím dáno neb navráceno jest, bez porušení zachovati, opatóm a hrabiem i nádobám kostelním podobnú čest podlé rady věrných našich činiti.*¹⁸ S postupující stylovou diferenciací, probíhající zpočátku nejintenzivněji na území českém a polském, přibývá kondenzačních prostředků v literatuře povahy víceméně odborné. U češtiny a polštiny syntaktická kondenzace textů vrcholí přechodně v období humanistickém, v němž měly značnou úlohu při utváření literárních stylů vlivy klasických jazyků, zejména latiny. Vzrůst kondenzační funkce dějových substantiv lze ukázat na úryvku textu J. Blahoslava: *Kdož ten čas k společnému slova Božího rozjímání posvěcený v neužitečných jakýchkoli řeči rozmnožování stráví... , již potom nemaje ku potřebnému promluvení času, udělá konec a lidé rozejdouce se, taková zůstávají, jako prvá.*¹⁹ Podobně můžeme doložit syntakticky kondenzované texty z polské literatury 16. stol., např. z J. Seklucyana: *Potrzeba tedy barzo ku dziecinnemu wychowaniu, izby je do szkoly dawano, a ku nauce je mocno trzymano, aby tak ku uznaniu božemu przez wyrozumienie pisma przyszły...*²⁰ V jazykové oblasti charvátské se zhruba v stejné době naplňují syntaktickými kondenzátory některé intelektualizované texty dalmatské a dubrovnické, jak je tomu např. v poslání M. Držiče přátelům, jímž autor uvedl vydání svých básní (pozoruhodná je tu kondenzační funkce infinitivů): *Drazi prijatelji, nemojte scijenit da sam ove ne dobro složene pjesni činio dar na svijlos za ukazat ljepotu od moje poezije i dobrotu od moga uma..., ma za slobodit se... truda vazdašnega i omraze vas prijatelja koji, ljubeci i scijeneći mene za vašu dobrotu, ljubite i scijenite moje pjesni...*²¹ V oblasti ruské vzrůstá frekvence kondenzačních prostředků zvláště nápadně v 18. stol., což lze namátkou doložit např. z jazykového stylu Lomonosova.

K tomu, abychom stanovili frekvenci syntaktických kondenzátorů v jednotlivých slovanských jazycích podle různých období jejich vývoje, museli bychom provést rozsáhlé kvantitativní rozborů textů a mimo jiné také pro-

¹⁸ Cit. podle *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu*, Praha 1957, s. 789.

¹⁹ *Vady kazatelův*, cit. podle ed. Fr. A. Slavíka, Praha 1876, s. 21.

²⁰ *Oeconomia albo Gospodarstwo* (1546), cit. podle ed. Z. Celichowského v *Bibliotece pisar-zów polskich*, Krakov 1890, s. 45.

²¹ *Djela Marina Držića*, 2. izd. (ed. M. Rešetar), Stari pisci hrvatski VII, Záhřeb 1930, s. 3.

zkoumat kvantitativní přesuny od jednoho druhu kondenzačních prostředků k druhému. To je ovšem nad síly jednoho badatele a i při týmovém systému práce by byl tento úkol těžko zvládnutelný bez mechanizace excerptních a klasifikačních prací. Předběžně však můžeme říci, že proces syntaktické kondenzace intelektualizovaných textů neprobíhá zcela přímočaře, nýbrž má své dobové vrcholy a poklesy, podmíněné zřejmě obecně intelektualizačními proudy charakteristickými pro daný úsek kulturního vývoje národa. Ve spis. češtině např. pozorujeme silný vzestup kondenzace v období humanistickém a pak v obrozenské odborné literatuře 30.—50. let (zvláště u Šafaříka, Purkyně, ale i u jiných autorů).

Pokud jde o dnešní stav syntaktické kondenzace v slovanských jazycích, vyznačuje se hlavně vzrůstem frekvence kondenzátorů substantivních a adjektivních, zčásti i adverbálních. Naproti tomu hlavně v západní slovanské oblasti ubývá frekvence kondenzátorů participiálních, v jižní pak infinitivních, a to veskrze ve prospěch kondenzátorů substantivních. Ve všech slovanských jazycích se syntaktická kondenzace stává i při novodobé stylové diferenciaci funkční charakteristickým prostředkem funkčního stylu odborného a zčásti i publicistického.²² Přitom stále větší úloha připadá kondenzátorům substantivním a adjektivním, což se projevuje nejen větší frekvencí těchto kondenzátorů, nýbrž i neustálým doplňováním kategorie dějových substantiv a adjektiv. Můžeme tu dokonce mluvit o tendenci, aby ke každému slovesu existoval příslušný prostředek pro substanční a atributivní pojetí děje (*dělit — dělení, dělba — dělící, dělený*). Zvláštní úlohu zde má kategorie substantiv verbálních, která je výhodná pro syntaktickou kondenzaci svou sémantickou i formální blízkostí k slovesu. Kondenzační schopnost substantiv verbálních vede k tomu, že se v soudobých slovanských jazycích — někdy dokonce přes odpor gramatické teorie — jejich okruh stále doplňuje o nové deriváty.²³

Srovnáváme-li odborné a publicistické texty jednotlivých slovanských jazyků, docházíme k závěru, že nejvíc kondenzuje ruština. Je to způsobeno nejen jistými tradicemi ruského odborného a publicistického vyjadřování, ale i strukturálními předpoklady ruské syntaxe. Ruština si totiž zachovala a vytvořila víc členských syntaktických schémat, která se hodí k syntaktické kondenzaci textu, než jiné slovanské jazyky.²⁴ Předběžně lze také říci, že polština a čeština mají v odborných textech větší frekvenci kondenzačních prostředků než slovinština i srbocharvatština, ale to je dáno spíše jistými stylovými tradicemi než rozdílností syntaktických struktur. Bulharský odborný styl je sice silně ovlivněn ruským, ale přece jen kondenzuje méně, než je to obvyklé v ruštině.

Chtěl bych na závěr poznamenat, že mi nešlo o vyřešení problému, nýbrž jen o jeho nadhození. K podrobnějšímu sledování historie kondenzačních prostředků by bylo třeba provést rozsáhlé sémantické rozborů a kvantitativní průzkumy. Vzhledem k tomu, že jde o jednu z klíčových otázek stylistiky funkční a srovnávací, zaslouhuje si vývoj syntaktické kondenzace v slovanských jazycích speciálních studií.

²² Viz J. Filipce, *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenciacie*, SaS 16, 1955, s. 46 n.

²³ O české problematice viz M. Jelínek, *Podstatná jména slovesná (substantiva verbalia) v dnešní češtině*, Wissenschaftl. Zeitschrift der E.-M.-Arndt-Universität Greifswald XIII, 1964, s. 445 n.

²⁴ Na to upozorňují na několika místech J. Bauer—R. Mrázek—St. Žaža, *Přiruční mluvnice ruštiny pro Čechy II, Skladba*, Praha 1960 (s. 16, 308 n. aj.). Tam také příklady.

